
BRANJE *JAMNICE* V ČASU SOCIALNIH SPREMEMB

Prežihov »roman soseske« *Jamnica* (1945), ki je nastal pod vplivom tuje in domače literarne klasike in žanrskega vzorca kmečke povesti, je bil ob izidu uspešnica. Vaško skupnost v tem kolektivnem romanu ohranjajo predvsem različne folklorne oblike družabnosti, katerih opisi niso pripovedni okras, ampak so vtankani v socialno sporočilo romana, ter navezanost članov skupnosti na zemljo, nekakšen naradni vitalizem. Preživitvena strategija skupnosti v času ekonomske krize in na obzorju druge svetovne vojne pripelje do »socialnega eksperimenta«, tj. do sklenitve socialnega pakta gruntarjev z bajtarji.

Ključne besede: Prežihov Voranc, *Jamnica*, socialni realizem, »roman soseske«, kolektivni subjekt

I

Prežihov Voranc (1893–1950) je svoj najobsežnejši tekst *Jamnica* dokončal pred drugo svetovno vojno, izšel pa je z letnico 1945 pri Slovenskem knjižnem zavodu v Ljubljani lahko šele leta 1946. Podnaslovil ga je kot »roman soseske«, zlasti zaradi prikazov družbenega življenja, ki je razčlenjeno po vsej razredni strukturi. Temeljitosti v prikazu jamniške skupnosti je mogoče najti vzrok v pisateljevi biografiji in izkušnjah: Prežih je namreč v obdobju med letoma 1921 in 1939, ki je tudi dogajalni čas romana, večinoma od blizu spremljal dogodke v domači okolici.

Roman je dobil ime po naselju Jamnica na hribovitem območju koroške občine Prevalje vzhodno od mejnega prehoda Holmec. Bivališča množice človeških usod iz romana bi tu iskali zaman, saj si je Prežih od tod sposodil le ime, zgodbe pa je našel v lastni hotuljski okolici dvanajst kilometrov zračne črte proti jugovzhodu

(hotuljski ali kotuljski je narečni pridevnik, ki se nanaša na Prežihove rodne Kotlje).

Roman se je ob izidu lepo prilegal pričakovanjem literarnega trga. Natisnili so ga v visoki nakladi deset tisoč izvodov. Jugoslovanska vlada mu je namenila drugo nagrado v višini petdeset tisoč dinarjev; prva nagrada (sto tisoč dinarjev) je šla poznejšemu nobelovcu Ivu Andriću za roman *Na Drini ćuprija*. *Jamnica* je bila kmalu razprodana in po desetih letih so jo ponatisnili. V šestdesetih letih 20. stoletja je bil roman ponatisnjen v Prežihovem *Zbranem delu*, čemur je sledilo še več ponatisov v različnih zbirkah pri različnih založbah. Od osemdesetih let dalje, to je polnih trideset let, pa *Jamnica* ni bila več založniško zanimiva. Kmečka tematika in socialni realizem, ki je bil Prežihova stilna znamka, sta se izgubila iz splošnega bralskega okusa, za šolsko berilo je bila preobsežna. Podobno je upadlo tudi prevodno zanimanje za roman. Kmalu po izidu je bil preveden v srbohrvaščino, slovaščino, madžarščino in češčino, potem pa je izginil s prevodnih seznamov. Avtor je črpal iz romana pri pisanju svoje edine in slabo sprejete kmečke drame *Pernjakovi* (1953); Mitja Špik je po romanu napisal scenarij.

Med **tujimi literarnimi vplivi** na *Jamnico* literarni zgodovinarji (Koruza 1964; Druškovič 1993) omenjajo francosko in norveško književnost. Prežih naj bi pod »negativnim vplivom« Nobelovega nagrajenca iz leta 1920 Knuta Hamsuna in njegovega romana *Blagoslov zemlje* (naslov norveškega izvirnika je *Markens Grøde*, 1917, slovenski prevod leta 1929 je nastal po nemškem *Segen der Erde*, 1918) snoval tako novelo *Boj na požiralniku* (1934) kot roman *Jamnico*. V dokaz služita ohranjena Prežihova izjava »Ali misliš, da bi jaz *Jamnico* sploh napisal, ako bi ne bilo *Blagoslova zemlje*?« in pa namera, da romanu v opoziciji s Hamsunovim poveličevanjem kmetstva da naslov *Prekletstvo zemlje*. Hamsun je bil odkrit privrženec Hitlerja in fašizma, zato so ga po vojni rojaki kljub visoki starosti in pisateljski slavi obsodili in zaprli. Prežih je bil do Hamsuna veliko bolj kritičen, kot je to uspelo Mišku Kranjcu. Prežihov Munk za razliko od Hamsunovega junaka kljub želji po ohranitvi vaško-kmečke skupnosti ne more zaustaviti propadanja kmetij, delavskega gibanja, industrializacije in modernizacije. Prežihovega kmečkega junaka determinira železna logika socialnozgodovinskega razvoja in ga vodi v proletarizacijo.

Po ugotovitvah Toneta Smoleja (1994/1995) so povezave med *Jamnico* in Zolajevo *Zemljo* (*La terre*, 1887). Čeprav se je Prežih srečal z Zolajem šele v času svojega drugega daljšega bivanja v Parizu med letoma 1937 in 1939, obstajajo med njima tematske vzporednice: romanoma so skupni propadajoči kolektivni vaški subjekt, naturalistični opisi spolnosti, ki determinira posameznika (v *Jamnici* prešuštna razmerja dekla-mož, žena-pastorek, voajerizem, besno ljubosumje), ter nagnjenost do patološke motivike (v *Jamnici* očetomor, umor matere, plejada duševno bolnih, pohlep po denarju). Munkova delitev premoženja, ki predstavlja enega osrednjih dogodkov v romanu, pa je primerljiva s Fouanovo delitvijo

posesti. Prav mogoče je, da je Prežih bral spis Bratka Krefta *Književnost o vasi in kmetu* (1933) in se čutil izzvanega z avtorjevim spoznanjem, da »slovenska književnost še danes nima dela, ki bi s tako odkritosrčnostjo in brez predsodkov prikazovalo kmečko življenje, kakor je to storil Zola v romanu *Zemlja*«.

Na *Jamnico* naj bi vplival tudi poljski nobelovec Władisław Reymont (njegova tetralogija *Kmetje* (*Chłopi*, 1904–1909) je bila prevedena v slovenščino 1929–1931), ki so ga za razliko od Zolaja zanimala kolektivne usode. Prežiha je pri Reymontu lahko pritegnil protinaturalistični etos vaše skupnosti, ki diha skozi patriarhalno-folklorni kolorit. Rusko-sovjetski vpliv je pri Prežihu opazen, vendar težje določljiv. Gre za vzorec *Zorane ledine* in *Tihega Dona* Mihaila Šolohova. Sicer pa bi bilo primerneje pomisliti na domače literarne vplive, zlasti na Pregljev kolektivni roman *Tlačani* (1915–1916), 1927. leta ponatisnjen kot *Tolminci* (Zadavec 1997).

Jamnica je v več pogledih izjemno besedilo in ga odlikuje tudi **velika dolžina**. S sto petdeset tisoč besedami, kolikor obsegajo njegovi trije deli s po osmimi poglavji, je drugo najdaljše besedilo v žanru kmečke povesti; obsežnejši je samo še roman *Krka umira* Jožeta Dularja, ki je izšel dve leti prej. Preostale Prežihove pripovedi s kmečko tematiko (*Samorastniki*, *Ljubezen na odoru*, *Boj na požiravniku*, *Iz našega življenja* ...) so precej krajše. Z dolžino je povezana avtorjeva odločitev, da delo podnaslovi z vrstno oznako roman, ki je za kmečko tematiko redka: med okrog tristo dolgimi kmečkimi besedili je namreč samo še deset romanov, vse drugo so avtorji standardno podnaslavljali z oznako povest.

Kritiki so ob izidu govorili o vsem drugem prej kot o žanrski pripadnosti besedila: pohvalno o »monumentalni kompoziciji« in godrnjaje o pretiranih moralnih ekscesih oseb, o novelistično razdrobljeni kompoziciji, razvlečenosti, neorganičnosti, mozaičnosti, stilizaciji, tipizaciji, grotesknem pretiravanju in vdoru iracionalnega. Kritičen je bil zlasti Anton Ocvirk (1946), ki ima *Jamnico* za tehtno delo, ni pa »do dna izdelana umetnina«.

V javni zavesti so zasidrali *Jamnico* kot tekst novega oziroma socialnega realizma, ki mu je šlo za »umetniško upodobitev socialnih dejstev«. Kritikom je pomenila skrajni dosežek te smeri in je Prežihu prisluzila prvo mesto, pred pisateljskima sodrugoma Antonom Ingoličem in Miškom Kranjcem. Druge oznake pa *Jamnici* brez nepotrebne sramu priznavajo tudi žanrski status: *Jamnica* je »kolektivna kmečka zgodba«, »vrhunski dosežek slovenske kmečke proze«, zgled »kmečkega realizma«, »sledi starejši slovenski tradiciji kmečke povesti«, »tipični kmečki roman« (Mrdavšič 1957; Glušič 1971; Messner 1980; Jakopič 1983; Hladnik 1993; Kolar 1993). Sicer pa ne gre za kakšne nezdržljive oznake Prežihovega dela. Jasna pokrajinska prepoznavnost dogajanja je bila značilna za kmečko povest dvajsetih let 20. stoletja. *Jamnica* se naslanja na žanrsko tradicijo pokrajinske kmečke povesti in k pokrajinski tipiki prispeva obsežna folkloristična poglavja. Propad doma govori o modifikaciji žanrskih določil v *Jamnici*: samostojna

kmetija ni več družbena perspektiva in ni več družbeni ideal. Kratka leksikonska oznaka bi lahko bila: roman o propadanju arhaičnega koroškega kmetstva zaradi vdora kapitala na vas.

II

Prežih, ki je imel *Jamnico* za svoje najboljše besedilo, je nad kritiko negodoval, ker da se ukvarja zgolj s formalnimi problemi kolektivnega romana, ne pa z vsebinsko platjo romana. Za tako prazno akademsko razpredanje je očitno imel tehtanja, ali je to res roman ali morda bolj ciklus novel, ali so deskriptivnost, reportažnost in kolektivnost sploh lahko romaneskne lastnosti. Roman je podnaslovil kot »roman soseske«, s čimer je poudaril njegove kolektivne razsežnosti, ki so na obzorju socialnih sprememb in v novem branju spet stopile v ospredje. Zato se sprašujemo, kateri sploh so elementi, ki izgrajujejo monumentalno podobo jamniške soseske, celostno upodabljajo kmečki svet »med vzhodnimi Karavankami, Pohorjem in laboškimi planinami« ter iz romana delajo »roman soseske«.

Osrednji subjekt jamniške skupnosti je **kolektiv**. Skupnost sestavlja več kmečkih rodov, ki pripadajo različnim generacijam. Književni liki, s katerimi nas pripovedovalec seznanja že uvodoma, so sicer individualne osebnosti, vendar je tisto, kar jih najmočneje zaznamuje, socialna in razredna pripadnost, ki je kompas za njihovo ravnanje. Odločitve, ki jih Jamničani sprejemajo v najbolj prelomnih trenutkih (npr. Munkovi poskusi za ohranitev grunta ali pa odločitve občinskih odbornikov, ko gre za usodo revežev ali delavcev) so pod vplivom njihove razredne zavesti, tako da smo večkrat priča razrednemu boju. Po tej logiki se liki razvrstijo v družbeni piramidi. Njihovi značaji so podani v konturah; pred bralca stopajo po družbenih funkcijah, ki jih zasedajo. V piramidi se razvrstijo od dna proti vrhu, od koder se oblikuje podoba skupnosti.

Čisto spodaj sta revež Moškoplet in beračica Ajta. V njun svet spadajo še božjastni berač Riharjev Miha, stara Kardevka in Pernatovka z osirotelima vnukinjama, slaboumni Mlatejev Terc, Munkov hlapec Voruh ... Nad njimi so mali kmetje, bajtarji in gozdni delavci (tesači, drvarji), najemniki (gostači) in dninarji (Vohnet, Tehant, Prežvek, Bajnant in Dovganoč, Kozjek). Na prehodu med kmečkim in delavskim svetom stoji bajtar Kovač, ki je tudi fužinarski delavec; skoraj docela je na strani delavskega sloja Permanov Ahac, ki izgubi boj za dediščino. Višje na družbeni lestvici so srednji in veliki kmetje (Obertavc, Sečnjak, Ardev, Permanovi in Mudafovi), ki so posebej podjetni in bodo pozneje kot odkupovalci lesa in delničarji podjunske tovarne prispevali k propadanju malih kmetij. Izmed vseh rodbin po svojem bogastvu in bahatosti izstopa Munkova rodbina, ki je udeležena tudi pri občinski oblasti. Med nosilci politične oblasti v soseski so poleg veleposestnikov še župan Stražnik ter graščaka Dvornik in Ložekar. V vrhu piramide sta župnik Virej in učitelj Jank, ki predstavljata tanko plast (pol)intelektualcev. K celovitemu upodabljanju soseske prispeva **natančnost in temeljitost** v

podajanju vaškega življenja, ki sega od njegovih javnih oblik do najbolj intimnih sfer (erotične naslade, prešuštva ipd.). Življenje skupnosti, ki se skuša z brezštevilnimi poskusi ubraniti modernizacijskim procesom, je obenem vpeto v splošne gospodarske in politične mehanizme na Slovenskem in širše.

Folkloristična poglavja v *Jamnici* niso pripovedna manira ali nujni davek konservativnemu žanru kmečke povesti, ampak so organsko vključena v njeno socialno sporočilo. Tak je npr. opis kmečkega doma:

Kdor je prišel k Munku, se je lahko takoj prepričal, da je pri tej hiši star denar doma, kakor so rekali v Jamnici; poleg trdno zidanih poslopjij so stale še stare zgradbe iz prejšnjih stoletij, vendar še dobro ohranjene in oskrbovane. Po dvorišču je bil red, vsepovsod se je poznala roka skrbnega in strogega gospodarja. V veliki sobi z lepo, zeleno pečjo v kotu je za pogrnjeno mizo sedel gospodar Munk in bral iz svojega nedeljskega časnika. /.../ Na oknih so visele snežnobeke zavese, miza in kredenca sta bili pokriti s čistimi prtiči, edina postelja, ki je stala v kotu, pa s pogrinjalom iz belega, domačega platna. Črna, starikava božja martra v kotu in podobe svetnikov, ki so visele po stenah, so bile ovite z vencii. Tla so bila čista in bela. (Prežih 1945: 92–93.)

Vsesplošni red in čistoča simbolizirata proizvodno in varovalno sposobnost kmečkega doma. Ognjišče pomeni toplo zavetje, bogkov kot govori o domu kot svetišču. Pedantni popis idiličnega reda in čistoče v kmečkem domu seveda ne ustreza precej bolj kruti kmečki življenjski stvarnosti, zato se lahko propad kmetstva toliko ostreje zareže v bralčevo občutje.

Različne **oblike družabnosti**, ki v veliki meri oblikujejo podobo soseske, so podane s sociološko in psihološko natančnostjo. Gre za običaje in ljudske šege, ki družijo jamniško skupnost in bi jih lahko razdelili v več skupin.

(a) Sem spadajo cerkveno obredje in cerkvene slovesnosti; od nedeljske maše do skupne spovedi, pritrkavanje in pokanje z možnarji, pletenje vencev, procesije in nošnje Marije, večernice in celo krščanski misijon, kakor je prikazan v sklepnih poglavjih drugega dela romana. Jamničane družijo ženitovanjske šege (npr. trojna poroka Černjakovih, Zabevovih, Permanovih in Munkovih, ki zbudijo največjo pozornost soseske), zberejo pa se tudi s skupno molitvijo ob mrliču, pogrebu in osmini (npr. ob beračici Ajti in Munkovi Mojcki). V uvodnem poglavju, ki se začinja na predpoletno jutro leta 1921, kliče veliki zvon v zvoniku svete Marjete vso Jamnico – oba dvora, deseterico velikih kmetov, kakšnih štirideset posestnikov ter trideset manjših posestnikov in bajtarjev, kakšnih štirideset gostaških in preužitkarskih hiš – k maši, ki jo je plačal Munk in po kateri sledi obdarovanje revežev. K slovesnosti so prišli vsi Jamničani, od berača Moškopleta do graščaka Ložekarja.

(b) Pomembna oblika jamniškega družabnega življenja so delovne šege, ki so povezane s kmečkimi opravili, kakor sta žetev in steljaraja. Munkove steljaraje so slovele po vsej soseski in po stari navadi je vsa soseka pri njih tudi sodelovala.

Pri steljaraji so se moški in ženske razdelili v delovne skupine; prvi so klestili veje, ženske pa so steljo zlagale v plasti. Po končanem delu je sledila velika pojedina, na kateri ni manjkal nihče. Ob takšnih priložnostih so bogatejši obdarovali ubožne sovaščane. Munkovi so se vselej izkazali z dobrotami ter posebej za to zaklali govedo in prašiča. Zvečer so bile na vrsti družabne igre: lov na pušeljce, stara šega, po kateri so dale ženske loviti svoje pušeljce, zatem pa se je pričel ples. Pomemben običaj je bila tudi žetev; mladi Bunk je ob tej priložnosti najel sosedske žanjice. Prizor Bunkove žetve je edini prizor v romanu, kjer se Jamničani še zagrizeno spopadajo z naravo ter kljubujejo višjim silam (žanjice so se v upanju, da bodo preprečile točo, s pomnoženimi močmi zagnale v žetev), medtem ko je ostalo dogajanje na splošno vpeto v aktualne družbene in gospodarske mehanizme, ki tirajo kmečki svet v propad. Zato bi bile napačne razlage, ki bi hotele na podlagi površnega branja trditi, da človekovo usodo pri Prežihu določa spopad z naravo.

(c) Posebna oblika družabnosti so vaške slovesnosti, kakor postavljanje mlaja, vaški plesi in sejmi. V romanu izstopajo skupne priprave na vaško slovesnost, ki so jo imenovali lepa nedelja in je spet oživila po koncu vojne. Slavili so na drugo nedeljo v juliju. Praznik je privabil preko sto ljudi; mladino in starejše kmete od gostačev do tesačev, dinarjev, bajtarjev in revežev. Manjkala nista niti graščaka in občinska uprava. Vaščani so skupaj postavljali mlaj. Na lepo nedeljo je bila cerkev napolnjena do zadnjega kotička, sledila sta procesija in semenj, nato pa se je dogajanje preselilo v vaško gostilno. Praznično popoldne, ki ga je spremljalo pokanje možnarjev, so zaključili z licitacijo mlaja, kar je spet vzbudilo zanimanje vse soseske. Nato pa je sledila veselica s petjem in godbo.

(č) Zgornji sloj jamniške skupnosti se srečuje na občinskih sejah, ki so za ostalo prebivalstvo zaprte, vendar se na njih kroji usoda celotne skupnosti. V romanu smo dvakrat priča pripravam na občinske volitve, ki prvič po vojni obetajo izvolitev nove občinske uprave in razviharijo vso sosesko.

Domače navade in obredna folklora, ki je v romanu ne manjka, so z današnjega stališča zanimive tudi kot (izginjajoči) element koroške in slovenske duhovne kulture, v romanu pa so predvsem v povezovalni funkciji med člani skupnosti. Skupinska opravila so povezana s skupnimi (javnimi) prostori: fantje in moške se zbirajo v vaških gostilnah pri Apatu in Lukaču, dekleta v cerkvi pri pletenju vencev, odborniki v občinski stavbi, kmečka opravila pa se seveda izvajajo okrog hiše in na njivi.

Izmed naštetih vaških družabnosti izstopajo verska opravila, ki kažejo, da je pomembno vlogo pri delovanju in ohranjanju skupnosti igrala vera oziroma krščanske božje postave. Te so v romanu nekakšen družbeni normativ, saj postavljajo meje za ravnanje Jamničanov. Prvič je to vidno na primeru Munkove Mojcke. Njeno slabost in nezavest pod Marijinim kipom na lepo nedeljo je mogoče pojasniti z njenim grehom prejšnji dan. Mojcka se je namreč predala

Ardevovemu Tonaču, s čimer je izgubila nedolžnost in kršila božje postave. Na svoj poročni dan je celo prosila župnika, ali sme nositi na glavi bel venec. K župniku Vireju se je zatekla tudi takrat, ko se je odločala o splavu, ki je bil po nasvetu zdravnika zanjo smrtno nevaren.

Vloga, ki jo igra krščanska morala v kmečki skupnosti, se izkristalizira v primeru mlade Zabevke, saj se čuti zaradi kršenja božjih postav onečaščena. Njen »prestopek« je še hujši, saj je zakrivila krvoskrunstvo s pastorkom Anejem. V upanju, da jo bosta resnica in pogovor z Bogom očistila greha, se odloči, da bo možu razkrila skrivnost in se spovedala. Vendar jo to še huje zmede. Ko pride vrsta pred spovednico nanjo, odločnost v trenutku izgine in Neža pred Virejem utaji grehe. Vendar pa je kamen, ki ji leži na duši, zanjo pretežak, da se nazadnje povsem izloči iz skupnosti; oddalji se od moža, matere in hčere ter pristane v umobolnici. K veri se zateka tudi stara Pernjakovka, ki moli, da bi komaj rojenega otroka, ki ga je njen sin Tevžuh spočel s slaboumno Černjakovo siroto, Bog poklical k sebi in rešil Pernjakovino hude premoženjske »škode«. Čeprav njeni nameni niso etični, zaupa v moč božjih postav, ki bodo družinsko skupnost rešile »nesreček«.

Tudi misijon v sklepnih poglavjih drugega dela romana kaže na zaupanje v božje postave. Župnik si ne prizadeva samo, da bi obnovil versko življenje v fari, ampak da bi vas rešil nevzdržnih moralnih in gospodarskih razmer (propadanje kmetij, porast števila nezakonskih otrok, ki bremenijo občinsko blagajno, govornice o krvoskrunstvu). Toda če se je v prvem poglavju prvega dela romana v zvoniku svete Marjete »mogočno zibal veliki, nad dva tisoč kil težki zvon«, nas v zadnjem poglavju drugega dela pozdravlja zblazneli krik Zabevove neveste, ki kaže, da bo šlo življenje v soseski naprej svojo rakavo pot. V tretjem delu *Jamnice* tako vstopamo v »jesensko nedeljo brez sonca in s čmerikavim nebom«, ki pa je po stari navadi v cerkev privabila veliko ljudi. Na plesu pri Pernjaku so se zbrali vsi jamniški obrazi, vendar se prejšnje razpoloženje ni moglo povrniti. Vse pogostejša oblika družabnosti so zdaj licitacije; kmečke hiše močno prizadene kriza v podjunski tovarni, ki ustavi izplačila. Kmetije prehajajo v tuje roke. Jamnico doseže odlok okrajnega glavarstva, ki ukinja jamniško občino, s čimer Jamnica izgubi še svoje družbenopolitične samoupravne okvire. Po Bunkovem gospodarskem polomu in Mojckini smrti se dokočno zruši tudi Munkova družinska stavba. Edino, kar Munk kot stari Jamničan še stori za propadlo vaško skupnost, je podpis peticije za izpustitev Permanovega Ahaca.

Za ohranjanje vaške skupnosti je odločilna **vezanost njegovih članov na zemljo**; nekakšen naradni vitalizem. Krik zemlje se najmočneje izvija iz starega Munka. Večino družinskih spopadov in nesoglasij v družinah in med kmečkimi hišami je mogoče pojasniti v luči prizadevanj za ohranitev posesti. Zaradi zemlje se v *Jamnici* spopadajo pripadniki istega rodu; bratje in sestre. Iz istega razloga so načeta razmerja med otroki in starši, čeprav si oboji prizadevajo za isto, in sicer, da bi preprečili razkosanje gruntov in da bi zemlja ostala v rokah družine. Prvič se to

pokaže pri Permanovih iz Drajne. Oče pred smrtjo prepusti posest najstarejšemu sinu, mlajšemu Ahacu in hčeri pa odšteje nekaj tisoč kron, ki pozneje zaradi inflacije izgubijo vsako vrednost. Po vrnitvi iz vojske se začne Ahac intenzivno ukvarjati z mislijo o svoji prihodnosti in upa, da se ga bo premožni brat usmilil ter mu odstopil še nekaj od družinskega grunta. Starejši Franc pa ostane hladnokrven. Ahaca njegova neizprosna prizadene, vendar si potihem priznava, da bi sam na bratovem mestu ravnal podobno, saj nadvse ljubi zemljo in ne bi želel, da se razkosa. Brata iz pohlepa po premoženju celo pozabita, »da sta rodna brata, ki sta se rodila oba iz iste krvi, da so oba božale iste materine roke, da sta oba začela jesti iz iste skledе, z iste mize, da sta oba pod istim križem začela moliti in da sta potem, ko sta odrasla, s potom svojih obrazov gnojila isto zemljo ...«.

Ahac zato ne vztraja več in v Dobrih postane fužinski delavec. Njegov odhod, ki dokončno skrha odnose v družini, in prestop k delavstvu sta simptomatična za množično izseljevanje vaščanov v bližnje kraje in v fužine ter napovedujeta propadanje kmetstva in vaške skupnosti. Podobno se zgodi med Munkovima Ladejem in Anzanom. Otroci, ki so skupaj jokali in odraščali, so bili zaradi zemlje pripravljeni, »da se za svoje bogastvo spopadejo, in če treba, zanj živi zgrizejo. Iz vseh oči je švigala strast lastništva in pohlep po njem, vse drugo v njih je bilo mrtvo, pokopano, vse medsebojne krvne, čustvene in družabne vezi so bile pretrgane«. Boj med otroki se je stopnjeval v fizično nasilje; »brata sta se sprijela in se koj nato zvalila po tleh. Tam sta se začela daviti, se obdelovati s pestmi, z zobmi in nohti«. Zgubila sta vsako razsodnost in »če bi v tem hipu eden izmed njiju dosegel nož ali sekuro, bi jo bil slepo in z naslado zasadil v bratovo telo«. Boj dobiva animalične poteze, njuna »usta pa so hropela od plamena živalskega sovraštva, ki je gorelo iz votlin«. Iz njiju je govorila zemlja.

Tudi stari Munk, ki je osrednja oseba romana, je docela kmet in skuša ohraniti tako družinsko skupnost kot grunt. Munkova rodbina je bila namreč skozi več rodov povezana z zemljo in ta jo je dokončno oblikovala, »kajti tiste, ki so na novo prihajali rit na ta prostor, so gube in jame in sence kmalu pregnete, da so postali taki, kakršni so bili njihovi predniki«. Ker je bil Munk ves čas zaposlen z mislijo na oba svoja grunta, je bil trd in neusmiljen tudi do samega sebe. Ko je nekoč oral na njivi in je naletel na premog, je v trenutku prenehal orati. Čeprav se je zavedal, da bi njegovo posestvo pridobilo na vrednosti, se je obenem prestrašil, da bi ga začela izkoriščati industrija. Ni mu bilo mar za denar in v želji, da bi ohranil zemljo, se je odtlej z izgovorom, da je njiva močvirna, ni več dotaknil.

Sploh je bil Munk sovražen do vsega, kar bi utegnilo spodnesti kmetstvo, tudi do delavstva. Iz teh nazorov je izšla odločitev o delitvi premoženja. V strahu, da bi se družinska posest zaradi agrarne reforme preveč razdrobila in uničila mogočno Munkovo rodbino, se je odločil, da je ne bo delil. Bunkov grunt je prenesel na mlajšega sina Anzana, saj je tisti, ki je ostal pri hiši, moral dobiti največ. Hči Mojcka, ki je zanosila z Ardevovim Tonačem, pa je dobila Munkovino. Tudi ta Munkova odločitev je povezana z zemljo. Zaradi Mojcke je bila namreč družinska

skupnost ogrožena moralno in premoženjsko. »Kaj početi z Mojcko in njenim otrokom, s pankrtom pri hiši«, sta se spraševala stara Munka.

Ali naj pustimo, da rodi pankrta v naši hiši? Ali naj jo pustimo, da gre iz hiše in se poroči s tistim na palec.

Starša sta imela pred očmi družinsko sramoto. Obenem sta se zavedala, da Tonač do očetove smrti gotovo ne bo dobil dediščine in ne bo mogel preživljati žene. Bala sta se, da bi zet odšel v fužine, in misel, da bi Munkova hči postala »kovačica«, je botrovala odločitvi, da sta mladima dvema odstopila grunt. Tonač je bil priden in pošten kmečki fant, kar je bilo za grunt spodbudno.

Nič drugače ni bilo pri Černjakovih in Pernjakovih, ko je Černjakova terba zanosila s Tevžuhom. Sramota, ki sta si jo s tem nakopali obe hiši, je bila ista; zlasti Pernjaki so se čutili premoženjsko ogrožene. Terba ni bila samo ovira za Tevžuhoovo ženitev, ampak je z otrokom in morebitnimi zahtevami za alimente ogrožala Pernjakovo premoženje. Trdota in neizprosnost, ko gre za ohranitev celovitosti grunta, se kaže, ko Pernjakovi terbi ukradejo otroka.

V prid vaški skupnosti odreagira Munk kot nosilec občinske oblasti. Šoli in odprtju še enega razreda za razliko od ostalih ne nasprotuje odkrito, saj ima sam sina učitelja. Vendar razloge za tako velik porast otrok pripisuje drobljenju in razprodaji kmečke zemlje tujcem, ki delajo na fužinah. Ko gre za zemljo in koristi soseske, Munk brani interese svojega kmečkega razreda. Zato so občinski odborniki povsem enotni, ko se rešuje usoda onemoglega Tumpeževega hlapca Foltana, saj zagovarjajo Tumpeževo stališče, da kmet odsluženega delavca ne more preživljati iz svojih sredstev. Za koristi kmetstva se Munk poteguje, ko gre za vprašanje, v katero hranilnico bo stara Permanca dala denar, saj jo skuša prepričati, da sodi »kmečki denar« v kmečko dobrijansko hranilnico. V prid Munkovine in drugih opeharjenih kmetov posreduje po propadu »Podjune« pri delničarju Obertavcu in ga skuša pregovoriti, da bi tovarna kmetom izplačala odkupljeni les.

Ko Munk razkrije, da je Anzan slabo gospodaril in zabredel v dolgove, ostro nasprotuje njegovemu predlogu, da bi zaprosil za posojilo v slovenski kreditni zadrugi. Samo misel, da bi bila njegova posest dolžnica zadruge, v njem vzbudi strah, »da bo neka tuja krvoločna žival v tistem trenutku zasadila svoje kremplje v Bunkovo zemljo, kremplje, ki žrtev ne le držijo, ampak so obenem votli in sesajo iz nje kri in sok ...«. Želja po ohranitvi enovite kmetije je tako velika, da se je pripravljn odpovedati svojemu preužitku. Ko začnejo na Anzana dolgovi pritiskati še huje, stari Munk spet vzame stvari v svoje roke, saj ne more dovoliti, da bi grunt prešel v tuje roke. Potem ko Mojcka in njen mož ne moreta odkupiti Bunkove posesti, vse napore vloži v to, da bi posest prodal v enem kosu. Ker pozna navdušenost sosedu Mudafa nad Bunkovino, ga prepriča, da posest kupi v celoti. Da Munkova ljubezen do grunta ne pozna meja, je vidno v Munkovem zadoščenju ob prodaji, ko je »kakor spremenjen, jedel je in pil in govoril z vsemi

[Mudafovimi], ko da bi bil član iste družine«, saj je spet preprečil najhujše, tj. razskosanje zemlje.

Današnjemu bralcu se bodo morda zdele posamezne scene v *Jamnici* neverjetne. Tako je golo naključje, da se prav tedaj, ko je treba dedovati po beračici Ajti, vrne iz sveta njena izgubljena hči in porabi denar, s katerim se je že veselil obogateti revež Dolganoč, za hiralnico. Vendar v okviru dokazovanja socialnih determinant to drastično dejstvo ni več naključno, ampak nujno. Logika zgodovinskega razvoja (»strašanska sila, ki je kriva vsega tega«, »tista usodna pošast, ki z nekega strašnega ozadja sreblje trud dela, prihranke, kmečko premoženje«) deluje z železno doslednostjo in je zato podobna absolutu. Metafizično prepričanje Človek obrača, bog obrne, je modificirano v Človek obrača, zgodovina obrne. Prežihova *Jamnica* je lep primer takega delovanja »usode«, saj je polna nepričakovanih preobratov, ki se na koncu izkažejo v službi logike zgodovinskega razvoja.

Bralcu se zdi, kot da daje pripovedovalec etično dimenzijo dogodkov v oklepaj: nič se ne zgraža nad moralnimi spodrsi oseb, samo kaže jih in povsod opozarja na razrednega krivca osebnih in kolektivnih nesreč. Za socialni realizem in tudi za *Jamnico* je značilna izrecna ignoranca etičnih lastnosti nosilcev dogajanja, Ti niso »niti dobri niti slabi, ampak takšni, kakršne je izoblikovalo polje /.../ goré /.../ in globače«, *Jamnica* je »dobra in slaba, velika in majhna, potuhnjena in razborita, takšna, kakršno je pač oblikovalo življenje, ki ga je živela«. Etično zavzeta literarna zgodovina ob vsem pisateljevem trudu, da bi ostal zgolj hladen opazovalec socialnih sprememb, dokazuje, kako povsod bodejo na plan Prežihovo domotožje, ljubezen do malega človeka in poveličevanje materinstva in da je Prežihova umetniška intuicija zmagala nad njegovo sociološko analizo. Vendar to drži samo do določene mere.

Jamnica se končuje programsko, kakor je programsko oblikovanih več pomembnih slovenskih romanov na obzorju zgodovinskih stisk, ki jih prinašajo vojne. Konservativni kmet Munk, ki ne mara ne mesta ne industrije, iz preživitvene nuje in iz nenadnega spoznanja sklene socialni pakt z bajtarji, to je s proletariatom, in v za Slovence usodnem zgodovinskem trenutku simbolizira pomiritev socialnih nasprotij med sloji – v mirnih obdobjih so taki fantastični predlogi obsojeni na propad, saj ne poznamo romana z uspešnimi zavezami med pripadniki različnih slojev. Toda roman se tu konča, še preden bi lahko preverili uspešnost Munkovega »socialnega eksperimenta«. Aktualni čas svetovne ekonomske krize, ki rojeva razmisleke o »novi družbeni pogodbi«, aktualizira tudi socialno eksperimentiranje Prežihove *Jamnice*.

Viri in literatura

Druškovič, Drago, in Koruza, Jože (ur.), 1964: Opombe. *Lovro Kuhar - Prežihov Voranc. Zbrano delo 7–8*. Ljubljana: DZS.

Druškovič, Drago, 1993: O Vorančevi antitetični naravnosti. *Sodobnost* 41/11–12. 987–994.

Glušič, Helga, 1971: Prežihov Voranc, Jamnica. *Lirika, epika, dramatika: študije iz novejšje slovenske književnosti*. Murska Sobota: Pomurska založba. 233–246.

Hladnik, Miran, 1993: Prežih žanrski pisatelj? *Prežihov Voranc 1893–1993: zbornik prispevkov s simpozija ob 100-letnici rojstva*. Maribor: Kulturni forum (Zbirka Piramida, 1). 43–61.

Jakopič, Bogo, 1983: Prizadete osebe v Prežihovem delu. *Jezik in slovstvo* 28/7–8. 249–253.

Kolar, Marjan, 1993: Prežih in Hamsun. *Koroški fužinar* 43/1. 19.

Messner, Mirko, 1980: *Prežihov Voranc und die Bauern*. Celovec: Slovenski znanstveni inštitut (Disertacije in razprave, 4).

Mrdavšič, Janez, 1957: K razumevanju Jamnice. *Prežihov zbornik*. Maribor: Obzorja. 297–323.

Ocvirk, Anton, 1946: O današnji slovenski prozi. *Novi svet* 10. 791–809.

Perenič, Urška, in Hladnik, Miran, 2010: Roman soseske. *Jamnica/Prežihov Voranc*. Ljubljana: Študentska založba; Ravne na Koroškem: Prežihova ustanova. 502–519.

Smolej, Tone, 1994/1995: Prežihov Voranc in Émile Zola: motivno-tematske vzporednice. *Jezik in slovstvo* 40/5. 147–154.

Zdravec, Franc, 1997: Prežihov Voranc, Jamnica. *Slovenski roman 20. stoletja, 1*. Murska Sobota: Pomurska založba; Ljubljana: ZIFF (Domača književnost). 65–73.

